

O'ZBEK INTERNET DISKURSIDA EMOTSIONAL-EKSPRESSIV
VOSITALARNING QO'LLANISHI

Qo'ldosheva Maftuna Sherdon qizi

*Nishon tumani Nuriston shaharchasi 35 -maktab
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur tezisda o'zbek internet diskursida emotsional-ekspressiv vositalarning qo'llanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi natijasida internet muloqotida fikrni nafaqat axborot shaklida yetkazish, balki unga nisbatan hissiy munosabatni ham ifodalash ehtiyoji ortib bormoqda. O'zbek tilidagi internet muloqotida baholovchi leksik birliklar, undov so'zlar, kuchaytiruvchilar, takrorlar, modal birliklar, so'zlarni cho'zib qo'llash, ritorik so'roq gaplar, undov gaplar hamda turli sintaktik konstruksiyalar emotsional-ekspressiv mazmunni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur vositalarning qo'llanishi adresantning voqea-hodisa, shaxs yoki muayyan fikrga munosabatini ifodalash bilan birga, muloqotning ta'sirchanligini oshiradi. Tezisda internet diskursida emotsional-ekspressiv birliklarning qo'llanishi kontekst va kommunikativ vaziyat bilan bog'liq holda yoritiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, internet diskursi, emotsional-ekspressivlik, ekspressiv vositalar, baholash, undov so'zlar, takror, modal birliklar, internet muloqoti, raqamli kommunikatsiya.

Bugungi kunda internet insonlar o'rtasidagi kommunikatsiyaning eng faol maydonlaridan biriga aylanib, tilning qo'llanish doirasi va shakllariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, forumlar va turli internet platformalarida o'zbek tilidan foydalanishning kengayishi natijasida o'zbek internet diskursi shakllanib, uning o'ziga xos lingvistik xususiyatlari yuzaga kelmoqda. Internet muloqoti texnik jihatdan yozma shaklga asoslangan bo'lsa-da, unda og'zaki nutqqa xos bo'lgan erkinlik, hissiylik, ekspressivlik va bevositalikning turli ko'rinishlari kuzatiladi. Shu sababli internet diskursida qo'llanayotgan til birliklarini faqat axborot yetkazish vositasi sifatida emas, balki adresantning munosabati va hissiy holatini ifodalovchi vosita sifatida ham o'rganish zarur.

Emotsional-ekspressivlik til birliklarining mazmuniga qo'shimcha hissiy, baholovchi va ta'sirchan ma'no yuklash bilan bog'liq hodisadir. Bunday birliklar yordamida so'zlovchi yoki yozuvchi o'z munosabatini ochiq yoki bilvosita tarzda namoyon qiladi. Internet diskursida mazkur xususiyat ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanadi. Chunki yozma muloqotda ovoz ohangi, yuz ifodasi, imo-ishora kabi noverbal vositalar bevosita mavjud emas. Natijada kommunikatsiya ishtirokchilari o'z munosabatini turli lingvistik vositalar orqali ifodalashga intiladi.

O'zbek internet diskursida emotsional-ekspressiv mazmunni shakllantiruvchi vositalarning muhim qatlamini baholovchi leksika tashkil etadi. «Ajoyib», «zo'r», «chiroyli», «yaxshi», «muvaffaqiyatli», «achinarli», «yomon», «adolatsiz» kabi birliklar muayyan shaxs,

voqea, hodisa yoki fikrga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni ifodalash imkonini beradi. Masalan, «Natija juda yaxshi chiqibdi» gapida «yaxshi» leksemasi axborot berish bilan bir qatorda ijobiy bahoni ham ifodalaydi. «Bu juda achinarli holat» gapida esa «achinarli» leksemasi adresantning salbiy va hissiy munosabatini namoyon etadi. Demak, baholovchi leksika internet muloqotida axborot va munosabatni bir vaqtning o'zida ifodalash imkonini beradi.

Baholash ma'nosining kuchayishida daraja va miqdorni bildiruvchi birliklarning ham o'rni muhim. «Juda», «nihoyatda», «g'oyat», «eng», «beqiyos darajada» kabi kuchaytiruvchilar baholovchi leksemalarning ekspressivlik darajasini oshiradi. Masalan, «Juda ajoyib fikr», «Nihoyatda muhim masala» kabi birikmalarda kuchaytiruvchi birliklar adresantning munosabatini yanada aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. Internet diskursining norasmiy xarakteri sababli ayrim holatlarda kuchaytiruvchilar ketma-ket yoki takroriy tarzda qo'llanib, fikrning ta'sirchanligini yanada oshirishi mumkin.

Emotsional-ekspressivlikni ifodalashda undov so'zlar ham muhim vosita hisoblanadi. O'zbek tilidagi «voy», «eh», «obbo», «oh», «afsus», «qoyil» kabi undovlar turli hissiy munosabatlarni ifodalashi mumkin. Masalan, «Voy, qanday chiroyli ekan!» gapida «voy» undovi hayratni ifodalasa, «Eh, yana kechikdik» shaklida «eh» afsuslanish yoki norozilik mazmunini yuzaga chiqaradi. «Qoyil!» birligi esa ma'qullash, hayrat yoki yuqori baholash ma'nosini ifodalashi mumkin. Undov birliklarining mazmuni ko'pincha ular qo'llangan kontekst asosida aniqlanadi.

Internet diskursida takrorning qo'llanishi ham emotsional-ekspressivlikni kuchaytiruvchi vositalardan biridir. Biror so'z yoki sintaktik birlikning takrorlanishi adresantning muayyan mazmunga alohida urg'u berayotganini ko'rsatadi. Masalan, «Zo'r, zo'r, zo'r natija!» shaklida «zo'r» so'zining takrorlanishi ijobiy bahoning kuchayishini ta'minlaydi. «Kutdik, kutdik, lekin javob bo'lmadi» kabi konstruksiyada esa takror jarayonning davomiyligini hamda adresantning undan qoniqmaganligini ta'kidlashi mumkin. Demak, takror internet diskursida nafaqat stilistik, balki kommunikativ-ekspressiv vazifani ham bajaradi.

So'z tarkibidagi tovush yoki harflarni cho'zib qo'llash ham internet yozishmalarida uchraydigan o'ziga xos ekspressiv vositalardan biridir. «Rahmaaah», «zo'rrrr», «voyyyy» kabi shakllarda so'zning lug'aviy ma'nosi o'zgarmaydi, biroq uning hissiy ta'sir kuchi ortadi. Bunday qo'llanish yozuvchi tomonidan muayyan so'zga alohida urg'u berish, hissiy holatni kuchaytirish yoki og'zaki nutqdagi intonatsiyani yozma shaklda ifodalash ehtiyoji bilan bog'liq. Mazkur hodisa internet diskursining an'anaviy yozma nutqdan farqlanuvchi xususiyatlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Modal birliklar ham adresantning munosabatini ifodalashda muhim ahamiyatga ega. «Albatta», «ehtimol», «afsuski», «baxtimizga», «shekilli», «chamasi», «aslida» kabi birliklar orqali fikrning ishonchlilik darajasi, taxminiyligi, afsuslanish, quvonch yoki boshqa munosabatlar ifodalanadi. Masalan, «Afsuski, bu imkoniyatdan foydalanilmadi» gapida «afsuski» birligi adresantning voqeaqa nisbatan salbiy hissiy munosabatini bevosita

ko'rsatadi. «Albatta, bu masalani hal qilamiz» shaklida esa «albatta» qat'iylik va ishonchni kuchaytiradi.

Internet diskursida ritorik so'roq gaplar ham emotsional-ekspressiv mazmunni ifodalash imkonini beradi. Bunday gaplarda so'roq shakli mavjud bo'lsa-da, asosiy maqsad har doim ham javob olishdan iborat bo'lmaydi. Masalan, «Bunday imkoniyatni kim rad etadi?» yoki «Bundan xursand bo'lmalik mumkinmi?» kabi gaplarda adresant aslida o'z munosabatini ta'kidlab ifodalaydi. Ritorik so'roq konstruksiyalar internet muloqotida fikrning ta'sirchanligini oshirib, o'quvchini muayyan xulosaga yo'naltirishga xizmat qiladi.

Undov gaplar ham emotsional-ekspressivlikning sintaktik ko'rinishlaridan biridir. «Qanday ajoyib yangilik!», «Bu naqadar muhim masala!», «Yashang, juda yaxshi natija!» kabi gaplarda grammatik mazmun bilan birga kuchli hissiy munosabat ham ifodalanadi. Bunday konstruksiyalarda leksik vositalar va sintaktik shakl o'zaro uyg'unlashib, fikrning ekspressivligini oshiradi.

Internet diskursida kinoyaviy ifodalarning qo'llanishi ham emotsional-ekspressivlik bilan bevosita bog'liq. Ayrim hollarda adresant o'zining haqiqiy munosabatini to'g'ridan-to'g'ri emas, balki qarama-qarshi mazmun orqali ifodalaydi. Masalan, «Juda ham vaqtida keldingiz-da» kabi gap vaziyatga qarab maqtov emas, balki kechikishga nisbatan kinoyaviy munosabatni anglatishi mumkin. Bunday holatlarda gapning lug'aviy mazmuni bilan kommunikativ mazmuni o'rtasida farq yuzaga keladi. Mazkur farqni aniqlash uchun matnning umumiy mazmuni, kommunikativ vaziyat va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatni hisobga olish talab etiladi.

Emotsional-ekspressiv vositalarning yana bir muhim xususiyati ularning bir matn tarkibida o'zaro birikib kelishidir. Masalan, «Voy, bu juda zo'r natija ekan!» kabi gapda undov, kuchaytiruvchi birlik va baholovchi leksika birgalikda qo'llanib, ijobiy emotsional mazmunni kuchaytiradi. «Afsuski, bu juda achinarli holat» konstruksiyasida esa modal-undov birlik va salbiy baholovchi leksema birlashib, adresantning munosabatini aniq ifodalaydi. Bunday kombinatsiyalar internet diskursida fikrni qisqa, lekin ta'sirchan shaklda yetkazish imkonini beradi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, emotsional-ekspressiv vositalarning qo'llanish darajasi kommunikativ vaziyatga qarab farqlanadi. Shaxsiy yozishmalar va norasmiy internet muloqotida hissiy-ekspressiv birliklardan foydalanish nisbatan erkin bo'lsa, rasmiy tashkilotlar yoki ilmiy-axborot xarakteridagi internet matnlarida bunday vositalarning qo'llanishi cheklangan bo'lishi mumkin. Demak, ekspressiv vositalarning tanlanishi nafaqat adresantning hissiy holati, balki kommunikativ maqsad, auditoriya va muloqot janri bilan ham belgilanadi.

O'zbek internet diskursida emotsional-ekspressiv vositalarning faol qo'llanishi yozma nutqning yangi kommunikativ sharoitga moslashayotganini ko'rsatadi. Internet foydalanuvchisi qisqa va tezkor yozma xabar orqali nafaqat axborotni yetkazishga, balki o'zining munosabati, hissiy holati va bahosini ham ifodalashga intiladi. Shu sababli

baholovchi leksika, undovlar, modal birliklar, takrorlar, kuchaytiruvchilar va ekspressiv sintaktik konstruksiyalar internet diskursining muhim lingvistik vositalariga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek internet diskursida emotsional-ekspressiv vositalar til birliklarining ta'sirchanligini oshirish, adresantning hissiy holatini ifodalash, voqea-hodisaga baho berish va kommunikativ munosabatni aniqroq yetkazish vazifalarini bajaradi. Ularning tarkibiga baholovchi leksika, undov va modal birliklar, kuchaytiruvchilar, takrorlar, so'zlarni cho'zib qo'llash, ritorik so'roq va undov gaplar hamda kinoyaviy konstruksiyalarni kiritish mumkin. Mazkur vositalarning qo'llanishi internet diskursining yozma shaklda bo'lishiga qaramay, og'zaki muloqotga xos bo'lgan hissiylik va ekspressivlikni saqlab qolayotganini ko'rsatadi. Shu jihatdan o'zbek internet diskursidagi emotsional-ekspressiv vositalarni tadqiq etish zamonaviy o'zbek tilining raqamli kommunikatsiya sharoitidagi funksional imkoniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Levinson S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
4. Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
5. Crystal D. Language and the Internet. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
6. Herring S. C. Computer-Mediated Discourse // The Handbook of Discourse Analysis. – Oxford: Blackwell, 2001. – P. 612–634.
7. Zappavigna M. Discourse of Twitter and Social Media. – London: Continuum, 2012.
8. Barton D., Lee C. Language Online: Investigating Digital Texts and Practices. 2nd ed. – London: Routledge, 2013.
9. Georgakopoulou A., Spilioti T. (eds.). The Routledge Handbook of Language and Digital Communication. – London: Routledge, 2016.
10. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.